

**ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ
ІНСТИТУТУ ДОМАШНІХ ВИХОВАТЕЛІВ**

Анотація. У статті розглядається основні етапи зародження, становлення і розвитку інституту домашніх вихователів, які охоплюють період від первісного стада до сьогоденних днів. У статті дається короткий аналіз особливостей функціонування інституту домашніх вихователів в дані історичні періоди.

Аннотация. В статье рассматриваются основные этапы зарождения, становления и развития института домашних воспитателей, которые охватывают период от первобытного стада до сегодняшних дней. В статье дается краткий анализ особенностей функционирования института домашних воспитателей в рассматриваемые исторические периоды.

Annotation. The article contains the author's ideas about the sources, development and forming process of the home-teaching where the peculiarities of this forming process are analyzed covering the historical period from ancient times until nowadays.

Соціально-економічні зрушення, що відбулися на зламі двох століть, сприяли змінам, які відбулися у галузі освіти. Серед різноманіття реформ, апробувань новітніх систем, запроваджень інноваційних технологій, створення нових закладів різних форм власності виникли умови для відродження інституту домашніх вихователів. З появою необхідності у такому давно забутому виді суспільного учіння почався процес його відродження. Щоб уникнути багатьох помилок, спростити шлях до досягнення поставленої мети, а саме відродження інституту домашніх вихователів, доцільно звернутися до історичного досвіду, проаналізувавши, за яких умов відбувалося становлення, які чинники сприяли розбудові і зміцненню, а які гальмували процес розвитку, сприяли його занепаду.

Питанням історії функціонування інституту домашніх вихователів приділяли увагу О. Зверева, А. Толстіхіна, Г. Романова, І. Сургучев, О. Захарова, Є. Сарапулова, М. Стельмахович. Проблема розвитку і функціонування інституту домашніх вихователів займалися А. Ганичева, С. Теплюк, К. Волинець та інші.

Варто підкреслити, що аналіз педагогічної, психологічної, соціальної, соціологічної вітчизняної літератури показав, що, незважаючи на зацікавленість даною проблемою, такий важливий аспект як становлення інституту домашніх вихователів не був предметом спеціального наукового дослідження.

Історія виникнення інституту домашніх вихователів має глибоке коріння. Прийнято вважати, що далекими праобразами сучасних домашніх вихователів були старійшини первісного племені, які здійснювали передачу досвіду молодому поколінню. Але процес індивідуального виховання та навчання з'являється згодом, коли людство переходить на вищий суспільно-історичний щабель.

Особливе місце у давніх слов'янських племен, у Стародавній Греції та Римі займали жерці, волхви, знахарі, які мали подекуди необмежену владу і широко використовували наданий їм пріоритет підготовки наступників аж до появи християнства [6, 70].

Починаючи з VI ст., вихованням малолітніх дітей займалися найближчі порядні та благочестиві родичі, сусіди. Це суспільно-педагогічне явище дістало назву „кумівство” і було поширене серед східних слов'ян у VI – VII ст.

У VIII ст. звичай віддавати своїх дітей для виховання „в чужі руки” продовжував існувати лише у сім'ях князів та феодальної знаті [1, 16]. За часів запровадження християнства на Русі з'являються домашні наставники у багатьох знатних родинах. Цьому сприяла необхідність задовольнити гостру потребу у підготовці грамотних людей. Справедливо вважати, що першими, хто скористався послугами домашніх наставників, були представники княжих родин, але широкого поширення цей досвід не набув. Більшість княжих родин направляли своїх дітей навчатися у школи „книжного навчання”, які сприяли всебічному розвитку, гарантували вивчення філософії, астрономії, геометрії, граматики, діалектики, риторики, музики.

У X ст. існувала ще така форма виховання як „годувальництво”. Ця форма виховання була схожа на „кумівство”, і її характерною особливістю була передача на виховання дітей княжої родини у іншу знатну сім'ю. В. Гарданов та О. Кошельова, які займалися дослідженням цього соціально-педагогічного явища, зазначають, що годувальництво передбачало відповідальність за моральне, духовне, фізичне виховання молодих князів. „Годувальники” забирали дітей з сім'ї у віці 4-5 років і до повноліття виконували роль регентів, керували князівством, залучали вихованців до вирішення державних справ. Так, з літописів ми дізнаємося, що малолітній син Ігорів приймав участь у поході на древлян, а 5-річний Всеволод Костянтинович очолював разом зі своїм „годувальником” загін під час міжусобної війни [1, 18].

З прийняттям християнства на Русі функції вихователів беруть на себе священослужителі. Майже у всіх великих містах були організовані школи при кафедрах єпископів для навчання дітей грамоти. Згодом люди і не церковного звання отримують змогу навчати дітей. Таких „приватних” вчителів називали „майстрами грамоти”. Для таких майстрів, як правило, навчання дітей не було головним способом заробітку. Ними ставали люди різноманітних професій, які володіли грамотою, – книжні писарі, іконописці, дяки та інші.

Відомостей про розвиток просвіти на Русі, починаючи з XII ст., майже немає. Відомо, що функцію виховання дітей знаті, їх навчання і за часів роздроблення Русі, і за часів монголо-татарської навали виконували священослужителі, а вихованням та навчанням дітей представників незначного роду займалися майстри грамоти.

Найчастіше до послуг домашніх вихователів зверталися представники царських сімей. Історик Є. Забелін, який вивчав особливості побуту російських царів, стверджує, що значних відмінностей у вихованні царевичів та царів не було. Як хлопчики, так і дівчатка з 5-річного віку вчилися читати, писати під керівництвом домашнього наставника. А Часослов, Псалтир, Євангеліє, Азбука вивчалися у однаковому об'ємі як хлопчиками, так і дівчатками. Єдиною відмінністю були наставники: хлопчиками займалися дядьки, а дівчатками – вчительки-майстрині. Бути вчителем – наставником при царському дворі мали привілей лише вітчизняні педагоги [1, 21].

Лише на початку XIV ст. приходять такі нововведення, як запрошення для навчання дітей іноземних наставників. До цих радикальних змін спонукають об'єктивні причини, серед яких, наприклад, розширення міждержавних зв'язків. Історик В. Ключевський зауважував, що західноєвропейська цивілізація приходила, насамперед, у польській обробці. Він мав на увазі, що бояри, беручи приклад з царського двору, прагнули запросити до себе іноземних вчителів, зокрема поляків. Наслідуючи традиції, боярин В. Матвеев навчав сина російській граматиці, латинській та грецькій мові; управляючий Ордин-Нащокін запрошував домашніх учителів поляків для навчання сина. Цар Олексій Михайлович виховання своїх синів Федора та Олексія доручив Симіону Полоцькому. Виконуючи обов'язки домашнього вихователя, Симіон Полоцький навчав дітей не лише

грамоти та письму, а і латини, іноземним мовам, основам політики, риторики та інших наук.

Для цього історичного періоду характерною рисою залишалася монополія духовенства на просвіту і формування праобразу домашнього педагога – „дядьки”, що дослідники пов’язують з відсутністю освітніх закладів, які взяли б на себе функції освіти та виховання.

Найяскравішою у становленні та розвитку інституту домашніх вихователів в Російській імперії стає епоха Петра I (1682-1725). Петро сам навчався у душі старих канонів, з 4-річного віку до малолітнього цесаревича були приставлені домашні вихователі – дядьки із благочестивих і гідних знатних родин: боярин Радіон Стришнев та дворянин Тихон Стришнев. Згодом наставником царевича став Микита Зотов, який вирізнявся скромністю, поштивістю, був всебічно розвинутою особистістю. Царевича навчали читати, писати, церковного співу. Зійшовши на трон, Петро I почав розбудовувати освіту за європейськими зразками. У ті часи відкриваються освітні заклади, а уряд всіляко заохочував батьків посилати дітей до шкіл. Тогочасне суспільство „накриває” хвиля поклоніння перед усім іноземним. Діти купців та дворян здобувають освіту за кордоном або у себе вдома під наглядом вчителів-іноземців [1, 22].

Домашнє виховання здобуває нового спрямування в угоду освітній політиці держави та новим віянням моди, але залишається пріоритетним. На початку XVII ст. домашні вихователі були представлені двома категоріями. До першої категорії відносилися домашні педагоги – співвітчизники, представлені відставними унтер-офіцерами, службовцями канцелярії, прихідськими причетниками. До другої категорії відносилися домашні педагоги – іноземці, яких називали гувернерами. Термін „гувернер” (від французького *gouvernante, gouverner* – керувати) тлумачився як особа, переважно з іноземців, яку наймали для виховання та початкового навчання дітей [3, 33]

XVIII ст. справедливо історики називають „золотою” епохою гувернерства. У період царювання Катерини II з’являються об’єктивні причини для поширення гувернерства. У дослідженнях Є. Сарапулової вказується, що за наказом Катерини II на території імперії запроваджуються західні педагогічні системи, які не задовольняють вимоги багатьох батьків до виховання дітей. У зв’язку з цим виникають сприятливі умови для розквіту процесу індивідуального навчання та виховання. Гувернерське виховання передбачало формування у дитини рис характеру та стереотипу поведінки відповідно до їх статі, тому до хлопчиків запрошували гувернерів чоловічої статі, а до дівчаток – гувернанток. У процесі виховання та навчання враховувалися бажання батьків, індивідуальні особливості кожної дитини. Гувернер міг виконувати таке коло обов’язків: навчати усіх необхідних наук, виховувати своїх підопічних, здійснювати цілодобовий нагляд; працювати у парі з учителем чи кількома вчителями; виховувати, супроводжувати і навчати іноземної мови, танців, музики та інших вишуканих мистецтв [5, 71].

Значну увагу вихованню своїх спадкоємців приділяли російські імператори, з великою відповідальністю обирали вихователів для них. Спираючись на праці французьких просвітителів, Катерина II ставила за мету всебічний розвиток здібностей людини – розумових, моральних, фізичних. В її літературній спадщині навіть виділений цілий розділ „Педагогічні твори”. Цей розділ призначався дітям і входив до складу навчальної „бібліотечки” онуків Катерини II – Великих князів Олександра та Костянтина.

Катерина II навіть склала „Інструкцію князю М. Салтикову у призначенні його до виховання Великих князів”. У зверненні до М. Салтикова Катерина II пояснила, чому саме його вона обрала на роль домашнього вихователя своїх онуків: „У наставники шукали Ми особу добропорядну, поведінка якої ґрунтується не лише на здоровому глузді і чесності, а

ту, яка б з дітьми могла поводитися приємно та ласкаво”. Крім того, Катерина II „озброїла” наставника Великих князів порадами, щодо їх виконання, навчання та догляду за ними. Настанови Катерина II поділила на декілька розділів, серед яких: „Настанови щодо збереження здоров’я спадкоємців”, „Настанови щодо вимог до Великих князів” [4, 54-55].

На відміну від домашніх наставників дітей з царських сімей, гувернери – іноземці, приїздили у Російську імперію з метою вирішення своїх матеріальних проблем, дуже рідко відповідали вимогам до педагога: не мали певних моральних принципів, не володіли необхідними знаннями та уміннями. Запрошення у сім’ю гувернера-іноземця вважалося показником достатку, відповідності високому статусу у суспільстві. Наявність декількох домашніх вихователів свідчила про бажання батьків дати своїм дітям найкращу освіту та виховання. Так, у творі О. Пушкіна „Дубровський” гувернер-француз Дефорж зізнається про істину причину свого приїзду у Російську імперію: „Мене виписали до Москви через одного з моїх приятелів, який рекомендував мене. Мусите знати, що я готувався бути не вчителем, а кондитером, але мене попередили, що на вашій землі звання вчителя значно вигідніше” [2, 84]. Про недоліки домашнього виховання взнаємо із публікацій Н. Новикова, де йдеться про занепокоєння суспільства рівнем викладання домашніх вчителів-іноземців, які, „щоб не обідати та вечеряти у Бастилії, їдуть у Росію вчити дітей” [2, 147]. Слід зазначити, що дворянські сім’ї щиро вірили, що іноземні педагоги дадуть вищий рівень виховання та освіти їх дітям, ніж няньки та дядьки.

Безперечно, були і позитивні приклади роботи домашніх вихователів. У біографічних даних видатних людей даного історичного періоду можна прочитати: „отримав чудову домашню освіту”. Авторитетний журнал „Детский сад” навіть стверджує: „Француженка вчить лише світській розмові, англійка вирізняється сталеною силою волі, швейцарка та німкеня вирізняються глибиною думки та високим рівнем знань. Російська гувернантка – сама досконалість. Розмовляє двома мовами, грайлива, як француженка, має почуття гідності та гордості, як англійка. За рівнем знань та вмінням навчати, поетичним настроєм переважає німкеню та швейцарку” [1, 85].

Вітчизняна література сповна віддала належне опису домашньої освіти і виховання дворянських дітей. Особливості виховання в українських селянських сім’ях найповніше висвітлені у працях М. Стельмаховича. Сім’ї селян, які мали повний достаток, запрошували для догляду за маленькою дитиною у сім’ю няню. Нянькою прийнято називати жінку чи дівчину, яка доглядала маленьку дитину. Мабуть, це слово походить, як слово мама, від лепету дитини – „няня” і у лексиці дитячої мови означає „бери”. У няні йшли люди з доброю душею, лагідні і щирі, які люблять дітей і готові віддати їм своє серце [7, 12]. Нянькувати йшли дівчата і жінки, які хоч і не мали спеціальної освіти, а то і часом були неписьменними, але вирізнялися працьовитістю, чесністю, витривалістю, виховним хистом, відмінно володіли пестувальним мистецтвом. Не буде перебільшенням сказати, що мистецтво няньки з народу – дорогоцінний скарб етнопедагогіки, неоцінний внесок у національну та загальнолюдську педагогічну культуру, який міг би бути щедро використаний сучасними домашніми вихователями [7, 12].

У XIX ст., не дивлячись на відкриття освітніх закладів (гімназій, ліцеїв, училищ, пансіонів та ін.), потреба у домашньому вихованні залишалася досить високою. При цьому зростали вимоги щодо професійних та особистісних якостей домашнього педагога. Вимоги висували не лише замовники – сім’ї, які користувалися послугами домашніх педагогів, але і від держави, яка намагалася взяти під контроль інститут домашніх вихователів і підняти якість його діяльності. Про це свідчила поява у 1834 році Положення про домашніх вихователів та учителів, яке містило перелік обов’язкових характеристик домашнього педагога, а саме: християнська віра, російське підданство, високі моральні

якості, відповідна підготовка та досвід роботи. Рівень готовності майбутнього домашнього вихователя визначався за результатами іспитів. Претенденту, який відповідав усім вимогам, вручали посвідчення на звання наставника чи учителя. Домашні наставники та учителі вважалися такими, що стоять на службі у відомстві Міністерства народної освіти. А домашні наставники та учителі, які пропрацювали більше як 25 років, мали право на отримання від держави довічної допомоги [2, 195].

Педагоги, які отримували звання домашнього наставника, мали право займатися як освітньою, так і виховною діяльністю у сім'ях, а домашні учителі займалися навчальною діяльністю. Можна вважати, що наприкінці XIX ст. вітчизняні домашні педагоги склали гідну конкуренцію домашнім педагогам-іноземцям.

На початку XX ст., після революції 1917 року, домашня освіта та діяльність домашніх педагогів була заборонена. Є. Сарапулова стверджує, що це відбувається з таких причин: відсутність державного замовлення на виховання елітного прошарку суспільства; надмірна колективізація навчально-виховного процесу; негативне ставлення „ідеологічних мас” до надання пріоритету індивідуалізації навчання і виховання; орієнтація ідеології та педагогіки на емансипацію аж до нехтування поняттями „жіночність”, „слабка, прекрасна половина людства”, а, отже, прагнення однаково виховувати хлопчиків та дівчаток [6, 71].

У період з 1917 року і до початку 90-их років XX ст., у так званий радянський період, елементи індивідуального навчання та виховання дітей були завуальовані явищем репетиторства, яке здебільшого, мало на меті компенсувати недоліки масової педагогіки, зокрема, недоліки навчання .

Криза соціально-економічна зумовлює кризу системи освіти, що призводить до її реформування, це знайшло своє відображення у законодавчих документах. Так, наприклад, назва професії „гувернантка” вперше прозвучала у державному документі у 1998 році, коли Кабінет Міністрів затверджував тимчасовий перелік професій. Потрібно зазначити, що такий крок було зроблено на основі Закону України „Про освіту”.

На сучасному етапі інститут домашніх вихователів переживає піднесення, що виявляється у збільшенні попиту на послуги домашніх педагогів, інтересу науковців до цього виду суспільного учіння, створення освітніх закладів (відкриття нових спеціальностей на педагогічних факультетах) з підготовки домашніх вихователів.

Звичайно, у межах однієї статті не можливо зробити ґрунтовний аналіз становлення інституту домашніх педагогів, охоплюючи такий історичний період. Попереду передбачається дослідницька робота з детальним аналізом кожного історичного періоду, знаходження особливостей та виявлення шляхів використання історичної спадщини в умовах сьогодення.

Література:

1. Зверева О.Л., Ганичева А. Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб.заведений. – М., 1999.
2. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учеб. для студ. высш. пед. заведений. – М., 1999.
3. Педагогическая энциклопедия. / Под ред. И. А. Каирова: У 2-х т. – М., 1964.
4. Романова Г. Катерина II о воспитании наследников престола // Воспитание школьников – 1995. – № 5. – с. 53-55;
5. Романова Г. Катерина II о воспитании наследников престола // Воспитание школьников – 1995. – № 6. – с. 53-65.
6. Сарапулова Є. Виникнення і розвиток гувернерства в Україні // Рідна школа . – 2001.- № 7. – с.70-72.
7. Стельмахович М. Геніальність народу // Дошкільне виховання. – 1993. – №12. – с.12.